

tokosok által választott személy lehetett. A határok és a gazdálkodás rendjének őrzőjét, a tolvajlások, károkozások ellen fellépő hegyemestert munkájában szőlőpásztor segítette. A nemes birtokosok nagyon ügyeltek a hegyemester tekintélyének a megóvására is, szidása 32 ft bírságot vont maga után, amely behajtása ügyében az illetékes szolgabíró kellett, hogy esküdtjével eljárjon. A későbbi, települési autonómiát mutató a falvak, benépesített puszták helyekre vonatkozó szőlőhegyi rendtartások egy lehetséges korai típusa jelenik meg ebben a nemesi községi rendszabásban.¹⁹

A szőlőhegyi települések kialakulása, egy-egy település (mezőváros, falu) XVI–XVII. századi igazgatásának, gazdálkodásának története további komplex kutatásokat kíván, amelyhez csupán szempontokat, adatokat adhatott ez a kis előadás. Ugyanakkor a szőlőhegyek igazgatásának sokszínűségére már e XVI. századi példák is felhívják a figyelmet, további kérdések megfogalmazására, kutatásokra ösztönözve.

Dominkovits Péter

A bor és az irodalom

A szőlő az emberiség régóta ismert és kedvelt kultúrnövénye. A bor kultúrkinés, különleges helyet foglal el a történelemben. Már a görögök tudták, hogy a bor orvosság, mérge és élelmiszer. *„A bor az embernek teremtett csodálatos adomány: feltéve, hogy egészségben vagy betegségben, ésszel és mértékkel, jellemre szabottan fogyasztják”* (Hippokratész). Egy görög hitrege szerint Pegazus, a múzsák szárnyas lova, akkor szökött elő Medusza nyakából, amikor annak fejét Perzszeusz levágta. Pegazus az Olümposzra repült, patkója nyomán szent források fakadtak. Leszállt Helikon (Parnasszus) hegyére. Patáiból vizet eresztett ki, attól kitűnő szőlő termett, abból remek bor lett. A bort a kilenc múzsa megitta, ennek nyomán születtek meg a művészetek. Dionüszosz és Bacchus kultuszát a bor, a mámor, a vídamság jellemezte, a *bacchanáliákat* a rómaiaknál eleinte tiltották, mert kicsapongást, fékevesztett mulatozást, orgiát jelentett és jelent ma is szóhasználatunkban.

Babits Mihály *Az európai irodalom története* című opusza szerint Alkaiosz témái *„a bor, a szerelem, a haza hányt-vetett hajójának sorsán érzett aggodalom, a líra hagyományos témáivá lettek. Νῦν χρῆ μὲθυσθην, kiáltja Alkaiosz diadaléneke. Nunc est bibendum, echózsa a római, majd hatszáz év múlva. S Alkaiosz neve idéz egy lírai attitűdöt is. Ahogy a lírikus típusát ma is látja a köztudat: ifjúi hæv és önérzetes mámor!”*

Anakreon jelmondata: *„Jobb részegen feküdni, mint a halotti ágyon”*. Fő témái közé tartozik a bor és szerelem örök szomja. Bordicsérő vallomását, *‘Hogyha szomjas vagyok, bort iszom’*, Csokonai így költötte magyarrá: *„ha szíhatok borocskát, a gondjaim csucsulnak”*. (Anakreóni dal: *„Midőn iszom borocskát, / alusznak aggodalmim...”*) Közvetlenül hatott Catullusra és Horatiusra is. Magyar nyelven talán legismertebb költeménye a *Gyűlölöm* című epigrammát – fordításában ismerjük: *„Gyűlölöm azt, aki telt kupa mellett, bort iszogatván / Háborut emleget és lélekölő viadalt. / S kedvelem azt, aki bölcs és Aphrodité meg a Múzsák / Szép adományairól zengve szeretni tanít.”* A későbbi európai irodalomra inkább az utánpótlak (anakreontikák – anakreonteia) révén hatott.

Aszklépiadész (Kr. e. 300–250) versben hirdeti: *„Borban az igazság”* (In vino veritas). Catullus: *Ős falernusi bort...* kezdetű versének zárata: *„Itt Dionüszos él: a színbor”*. Dionüszosz a szőlőművelés, a bor és a mámor istene volt az ókori görögöknél. A bor és az emberiség kapcsolatát bizonyítják a legendák: Dionüszosz szívéből nőtt ki az első szőlőtöke. Bacchus pedig ügyes borkereskedőből vált a bor istenévé. Marcus Terentius Varro *A bor dicsérete* című versét Kerényi Grácia fordításában ismerhetjük: *„A bornál nincsen kellemesebb, nincs jobb ital: / Bajűző, büfeledtető orvosszerünk, / Vídamság magvetője, édes iskola, / A társaságot összeforrasztó erő.”*

Catullus, a szerelmi szenvedély első modern énekes, Vergilius, az aranykor és a haza költője, Horatius, a világirodalom egyik leggazdagabb témavilágú költője, a bölcs mértékletesség lírikusa. Róma közelében található Tusculum (Tusculanum), amelyet Horatius halhatatlanított, ahol Sabinumban élt, falernumi bort iszogatva alkotta műveit. Martialis, a csípős epigrammák költője, *Egy korcsmáros* című versében különös emléket idéz fel: *„Ravennában volt egy korcsmáros, / Hogy becsapott az istenadta. / Vizes bort kértem tőle, cselből, / És a zsvány víz nélkül adta”* (Kosztolányi Dezső fordítása).

¹⁹ *Égető – Dominkovits i. m. (2004). 120–123.*

A bor története az emberiség története – tartja a mondás. Közismert az Ószövetségben Noé megrészegedésének esete, az Újszövetségben pedig a kánaáni menyegző históriája. Amikor a lakodalomban elfogyott a bor, édesanyja kérésére Jézus a vizet borrá változtatta. (Sokan próbálták utánozni ezt a tettet, de eddig senkinek sem sikerült.)

A „palackba zárt napfény” mindig is fontos volt a magyar ember számára. Takáts Sándor szerint a magyar ember „életében e világra fordulásától a koporsója rovásáig a bor mindenütt szerepelt. Hadas időkben és békességben, viadal előtt és után, győzelemkor és verség után, böjtbén és mátkázó hétkben, menyegzői lakodalmakon és torokon, borszüréskor és takaráskor, a sokadalmakon és vásárokon, az uncsolás és a szerződés előtt és után bort ittak és egymást borral becsülték.” A magyarok már Meotisban, a Fekete-tenger vidékén ismerték a bort: „Midőn valakivel fogadást tettek, egy pohár bort hoztak, s ebbe karddal, vagy nyíllal véröket eresztvén megitták, nemcsak a fogadást tevők, hanem minden jelenlevők egyetemben. S ekkor mind barátság, mind fogadás szent és változhatatlan volt előttük. Sőt akik az ilyen vérrrel kevert borból ittak egymást véreiknek tartották.”

Az első írásos magyar emlék a szőlőről a Szent Márton-hegyi apátság (Pannonhalma) alapítólevelében található. A liturgia szükségessé tette, hogy ahol lehetséges a keresztény egyház rendelkezzen szőlővel. Az éghajlati és a talajviszonyok kedveztek hazánkban a szőlőtermesztésnek. A XIV. század elejére a magyar borok már ismertek voltak Németországban, Lengyelországban. Károly Róbert idején fejlett szőlő- és borkultúra jellemezte Magyarországot. Zsigmond alatt átmeneti visszaesés volt tapasztalható, Mátyás idején pedig nagy fellendülés következett be. A XVI–XVII. század állandó háborúi, csatározásai fellendítették a borfogyasztást, nemcsak a zsoldos hadinép, hanem a vizek fertőződése miatt is. Ismeretes a kanizsai várkapitány kérelme a nádorhoz: „Bort küldjön kend, mert uraim a víztől mind elbetegednek.” Pázmány Péter is szót emelt a részegeskedés ellen: „A haza szabadulásáért annyi részegítő köszöntések lettek, hogyha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét, és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittanak Magyarország szabadulásáért, nem kellene vizözön sem a török veszedelmére, mind boron fúlnának meg.”

A magyar bor világhírének bizonyítéka Sebastian Mercier 1788-as levele: „Kóstolja meg a burgundi vöröset, a saint vivant-it, a citeaux-it, a grave-it, a vöröset és a fehéret egyaránt, de főleg a tokajit, ha alkalma van rá, mert véleményem szerint ez a földkerekség első bora, és csak a föld urait illeti meg az a jog, hogy ihassanak belőle.”

Sok nagy magyar alkotót, gondolkodót, költőt ihletett és inspirált a bor. Legismertebb dalos és „boros” költőnk: Petőfi. *Borozó* című verse közismert: „Gondülő borocska mellett / Vigan illan életem; / Gondülő borocska mellett, / Sors, hatalmad nevetem.” A szerémségi borvidék pusztulását követően a tokaji bor lett a magyar bor zászlóshajója. Kölcsey Himnuszunkban is megénekelte: „Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtettél”.

Sokan vallják: a bor nélkül lehet élni, csak nem érdemes. Az irodalom se tud, nem is akar bor nélkül élni. (Volt idő, amikor a Tokaji Írótábort ivótábornak hívták.) XIV. Lajos, a híres Napkirály, a tokaji bort a „*Királyok itala – italok királya!*” títullal illette. Ez a szállóige latinul is szerepel a tokaji borok palackján: „*Vinum regum, rex vinorum!*” IV. Pius pápa (Giovanni Angelo de Medici) a tridenti zsinaton (1545–1563) izlelte meg a tokaji bort, amely a tállyai lankákról származott és igen meg volt elégedve ezzel a nedűvel.

Balassi Bálint: *Borivóknak való* című költeménye igazi hálaének: „Áldott szép pünkösödnek gyönyörű ideje, / Mindent egészséggel látogató ege, / Hosszú úton járókat könnyebbítő szele. [...] Ily jó időt érvén Isten kegyelméből, / Dicsérjük szent nevét fejenként jó szívből, / Igyunk-lakjunk egymással vigan, szeretetből.”

Csokonai Vitéz Mihály kedvelt költeménye, a szerepjátszás remekműve: *Szelemdal a csokóbőrös kulacshoz*. Csokonainál a bor és szerelmetesség kézen fogva jár Az anákreoni versekben, az *Anakreon* és *Ovid* pedig négysoros „boros” összegezés: „Életadó borról a téji Anakreon ira, / Gyenge szerelmekről játsza az éles Ovid. / S im, maga Bakhus amazt, Vénus maga ölte etzet. / Múzsza, rebegj! vég gyászt szülhet akármilyen dalod.”

Az egri születésű Vitkovics Mihály így dalolt *Az egri borhoz* című versében: „Egri bor, annyi jó napjaim életadója, / Tégedet áld, mint én, mind ki belőled iszik, / Verset is ír, táncol, minden bűt félre felejt el... / Egri bor, ott, hol nősz, ott van a szent Helikon.”

Vörösmarty Mihály *A vén cigányt* boros áldáskívánással fejezi be: „Szűd teljék meg az öröm borával...”. *Keserű pohár* című versében biztatást fogalmaz meg: „Gondold meg és igyál: / Örökké a világ sem áll.” *Eger* című műve a magyar irodalom utolsó klasszikus hősi éneke, hatyúdala. 1827-ben kezdte el írni és akkor fejezte be, amikor az egri diadal 275. évfordulóját ünnepelték. Kosztolányi szerint ezek

a sorok olyanok, mintha piros betűvel volnának szedve. Vörösmarty számunkra az ünnep: „Diszesen áll Eger a termékeny völgybe kitéve, / S mintha leélt idejét álmodná vissza, megaggott / Várkoszorúta fejét kised dombhátra lehajtja: / Bús-mormolva fut a testvérhabú csermely előtte / (...) Fenn pedig a haza bánatját hordozva szívében / All harci Dobó.” Eger magisztrátusa figyelemre sem méltatta az egri diadalt hőskölteleményben megéneklő művet. Vörösmarty erre céloz a *Rossz bor* című versében: „Igyunk, barátim, szomjas a világ, / Kivált a költő, aki tollat rág, / Hiszen mi irtuk a jó Fóti dalt, / Igyuk meg hát ez átkozott italt.” A vers harmadik szakaszában így szól a költő: „Mondják Egernél hires bor terem. / Verembe szűrök tán? Nem ismerem. / Megénekeltem hőseit, borát / S mind a mai napig nem láttam áldomást” (Honderű, 1844. június 29).

Amikor aztán az egriek elküldték a tiszteletdíjat, egy hordó finom egri bort, a költő versben jelezte vissza örömet: „Ki illet e pohár, / Mely kézről kézre jár? / A hős Egert, Hevesnek fiait. / Te vagy Heves, kit felköszöntök itt. / Boldog vidék! (...) Kerüljön egyszer már a sor: Magyar hon! És tiszta bor!” (*Jó bor*, Honderű, 1845. október 7.) Vörösmarty *Egri bor* című művében is dicsőíti az egri diadal hőseit: „Ittanak a hősök s egyik így pendite: Török vér! / Hagyj folyjon! mondá hévvel az egri Dobó. / S folyt az azóta határ nélkül; s barna pogány vér / S lelke Dobónak forr lángboraidban, Eger.”

Petőfi a valóság rovására borisszaként dalolt, pedig bornemissza volt. Számos bordala mellett erről szól a *Furfangos borivó*: „Megiszom én a bort, mert szeretem, / De néha megy belém nagy nehezen; / Azonban rajtam nem fog ki sóha, / Minden dolognak van oka-foka. // »A kancsó zsarnokszív« – azt gondolom – / »Ki kell belőle a vért ontanom!« / S e gondolatra kancsóm kiürül, / Készítették bár feneketlenül.” Az *Eger* mellett című Petőfi-vers önjellemző: „Hol jó bort érezek, betérek; / Ne térnék hát Egerbe? / Ha ezt a várost elkerülném, / Az isten is megverne. // Egyúttal azt is megtekintem, / Hol viitt Dobó nagy lelke; / És felköszöntöm, aki őt oly / Dicsőn megénekelte. [...] / Be kell Egerbe mennem! / Mert ennyi édes vonzerőnek / Szívem nem állhat ellen.” Az *Egri* hangok vallomását a korjellemző zárás teszi jelentőssé: „...Itt benn ülök a melegben, / Környékez sok jóbarát, / Töltögetve poharamba / Egri bercei jó borát. / Jóbarátok, jó borocská – / Kell-e más? / Keleinkben a kedv egy-egy / Oriás. [...] Így!... de im, mit veszek észre? / Egy század minden pohár; / A jelen hátam mögött van, / Lelkem a jövőben jár. / A jövőben vígan élek, / Boldogon! / Mert nem árva már az egykor / Árva hon” (Eger, 1844. február).

Petőfi *Ivás közben* című versének nyitányát szözlásként szoktuk idézni: „Hányadik már a pohár? ... csak / Őtödik? [...] Ing a lábam, a nyelvem meg / Elakad – / Torkom a therpomyléi / Szorulat, / Leonidas a bor, mely lecsepege, / Gondolatim... Sex, Rex... Xerxes serege.” A magyar irodalmi hiedelem-hagyomány szerint a bormámor versihető erejű. Petőfi a valóság rovására is hirdette ezt a bormámoros tradíciót, vállalta a boromissza szerepjátszást, pedig valójában bornemissza volt. A bohémság hajóján evezett be a magyar irodalomba.

Ady már nem a valóság rovására dalol a borról. Az ős Kajánban lét- és magyar sorskérdésekkel együtt veti fel a borivás kérdéskörét: „...Korhely Apolló, gúnyos arcú, / Palástja csusszan, lova vár, / De áll a bál és zúg a torna. / Bujdosik, egyre bujdosik / Véres asztalon a pohár. // Robogva jár, kel, fut az Élet / Énekes, véres és boros / Szent korcsma-ablakunk alatt. // Uram, az én rögöm magyar rög, / Meddő, kisajtol. Mit akar / A te nagy mámor-biztatásod? / Mit ér bor- és váráldomás? / Mit ér az ember, ha magyar? [...] Hült testtel, dermedt-vidoran / Elnyúlok az asztal alatt.”

Tóth Árpád a szelid emberség és áhítat költője a *Pajtás, ígyunk...* című versében fontos gondolatokat fogalmaz meg: „Pajtás, ígyunk, vad a világ, / Setét kohóju hámor; / De édes kert a szerelem, / S szelid lugas a mámor. / Legyen ma társunk Bacchus úr / S a rózsásfürtű Amor!” Juhász Gyula *Óda Dionysoshoz* önjellemzően zengi dicséretét: „Hatalmas izmú hős, víg isten, földre szálló, // Mámor barátja te, az élet szeretője, / Kinek királyi bot a termő szőlőtöke, / Feléd cikáz e dal, elégiára váló.”

Hölderlin *Brot und Wein* című kötetével azonos címen publikálta Kosztolányi az 1920-s kiadású *Kenyer és bor* című kötetét, amikor maga is megérte a krisztusi kort. A kötet nyitóverse, a *Boldog, szomorú dal*, összegezés a költői pályán, a férfikor első leltára: „Van már kenyerem, borom is van...”

Gárdonyi (1898) című elbeszéléskötetének egyik novelláját dramatizálta színpadra *A bor* címen. Színművét a kritika nem, de a közönség szerette. Hőse, Baracs Imre csendes, jámbor, józan életű ember, akit egy ünnepi alkalommal felesége borivásra nógat. Baracs megmámorosodik az italtól és részeg fővel elveri a feleségét. Ebből aztán különös bonyodalmak származnak. *A bor legendája* című, szerepjátászó verse a dallammal együtt közkedvelt: „Szólt az Isten: Kedves fiam, Nőé: / Itt a szőlő, kóstold meg, hogy jó-é? / Felelt Nőé: No, megöregedtem, /de ilyen jó bogyót még nem ettem. // Szól az Isten: Kedves fiam, Nőé: / A csipős must, hadd lássuk, hogy jó-é? / Felelt Nőé: Ihaj, csuhaj! Sári! / Három Istent kezdek immár látni! // Szólt az Isten: Kedves fiam, Nőé: / Hát az ó-bor, hadd lássuk, hogy jó-é? / Felelt Nőé: Iszom reggel óta: / Gyere pajtás, van még a hordóba!”

Egerben mindig is hangsúlyozták: a szőlőtermesztés és a borgazdálkodás kiemelten fontos ágazat. De Eger iskolaváros is, ezért külön is okkal hangsúlyozom: a borkultúrában a kultúra is fontos! Hamvas Béla *A bor filozófiája* című könyvének híres mottója: „Végül is ketten maradnak: Isten és a bor”. A bort nem a vízzel, hanem az olajjal rokonítja: „*A bor spirituális olajtartalmú ital*”. (A szamaritánus is olajat és bort öntött az útszélén talált súlyos sebesült sebeire, bekötözte, majd pedig elvitte egy vendégfogadóba és gondoskodott róla.) Hamvas szerint: „*Az ivás a szerelem legközelebbi rokona. A bor olyan volt, mint a cseppfolyós csók.*” „*Az EGRI-ről, főképp a vörösről most csak annyit, hogy az is minden alkalomra, ünnepre, ebédre, kettesben, egyedül, egyaránt tökéletes. Számomra az EGRI mindig kapcsolódott a hősiesség szenvedélyekkel. Ha EGRI-t iszom, azonnal nagy és heroikus tettekről kezdek álmodozni.*” Szerinte „*az evés a testi aktus, a fundamentum; az ivás a lelki aktus*”. A borfogyasztás mértékéről így vélekedik: „*Az ivásnak egy törvénye van: bármikor, bárhol, bárhogyan. Komoly idő, komoly ember és komoly nép számára ennyi elég. Ma, sajnos, ezzel a törvénnyel a legnagyobb visszaélések történnek.*” Éppen ezért Hamvas konklúziója: „*A borivásnak ugyan nincs műsája, de ha nincs is, helyesen bort csak az tud inni, aki műzsai nevelésben részesült: – költőket olvas, – muzsikát legalább hallgat, ha maga nem is csinál, – és képekben gyönyörködik.*”

Márai szerint: „*...a bornak nemcsak íze, illata és szesztartalma van, hanem mindenekelőtt szelleme is. Mintha a nép, amely termeli és issza, átadna lelke titkos tartalmából valamit a hazai bornak.*” „*A borhoz nemcsak vulkanikus hegyvidék kell, a talaj sajátos ásványi összetétele, a gondosan válogatott és megmunkált szőlővenyigék: a borhoz kegyelem is kell. A nagy borvidék olyan, mintha áldás lenne rajta. Ez a profán kegyelem árad az Eger környéki tájból*” (Márai Sándor: *Az egri bor*). Márai borról szóló vallomását érdemes folytatnunk: „*Ha megöregszem, pincét akarok, ezt már szilárdan elhatároztam. [...] Húszt hordó sorakozik majd bolthajtásos mélyén, a hordók dongáira krétával írom fel az évjáratot és a bor nevét. Lesz három hordó rizlingem, ez már bizonyos. [...] Lesz bikavér is, de nem sok, s nem hordóban, csak szalmafonatos üvegekben. A bikavérrel úgy vagyok, hogy tisztelem, de csak óvatosan és messziről. A sűrű szenvedély él ebben a borban, melynek két féle fajtáját ismerem, egy engeszteltebb édeskés válfaját, s egy másikat, tömört és fanyart, az igazit. [...] Bölcssek leszünk, mint a bor, melyet itunk, s vállvonogatva beszélünk az utókor ítéletéről. Mert minden bölcsesség alja, melyet a magyar hazai borból és a műveltségéből tanult, ennyi: szeretni kell az életet, s nem kell törődni a világ ítéletével. Minden más hiúság.*”

Weöres Sándor a *Psyché*-ben archaizáló leleményességgel intelemként írja: „*A bor aromája csak az első néhány kortyban existál. Aki vedeli, tsupán Alcoholt iszik, akkor már zamata indifferens: a bővségessen ivott bornak lelke nintsen.*” A tanulság: *méden agan, ne quid nimis*, semmit se túlzásba, mert: „*Ki bort iszik, imádkozik, aki vedel, elkárhozik.*”

Cs. Varga István

Az egyházak és a bor

A bor Krisztus vére

Mivel nem egyszerű a keresztény egyházak és a bor kétezer éves történetét röviden végigkísérni, ezért a kereszténység és a bor kapcsolatáról tett néhány általános, történeti megállapítás után írásom egy katolikus intézmény, egy szerzetesközösség, a Pannonhalmi Főapátság szőlő- és borkultúráját mutatja be.

Krisztus első csodája a kánai menyegzőn a víz borrá változtatása volt,¹ de gyakran élt olyan példabe-szédekkel is, amelyekben szőlő vagy bor szerepelt.² A zsidó vallásból kiszakadó kereszténység számára azért lett kiemelkedően fontos a bor, mert az utolsó vacsorán Jézus a kenyeret és a bort saját testévé és vérévé változtatta, az eukharisztia (hálaadás) megünneplését pedig tanítványaira bízta.³ Ezért nincs még egy vallás a világon, amelyben a bor ennyire központi szerepet játszana, mint a kereszténységben. A krisztushívők számára a szentmisén a pap által átválasztott bor Krisztus vére. Később a bornak sem minőségét, sem színét nem szabályozták részletesen, csupán egy kikötés volt érvényben: a bornak szőlőbornak kell lennie. A bor kereszténységben betöltött fontos szerepe félreértésekhez és gúnyolódások-

¹ Jn 2, 1–12.

² Jn 15, 1–8; Mt 20, 1–16. Továbbá: Mt 9, 17; 21, 33–45 stb.

³ Lk 22, 7–23.